

УДК 81'373.7:2
К 89

Анжела КУЗА

ТЕМПОРАЛЬНА РЕЛІГІЙНА ФРАЗЕОЛОГІЯ ЯК ВИЯВ НАЦІОНАЛЬНОГО СВІТОГЛЯДУ

У статті проаналізовано релігійні фразеологізми з темпоральною семантикою у контексті світоглядних засад українського етносу. Аналіз здійснено на основі матеріалу українських лексикографічних праць, збірок українських паремій, творів відомих народознавців і з конфесійних джерел.

Ключові слова: релігійна фразеологія, фразеологізм, темпоральна семантика, темпоральна релігійна фразеологія, національний світогляд.

Постановка проблеми. Аксиоматичним є твердження про те, що фразеологія є важливим складником національної культури та репрезентантом національного світогляду. Але релігійна фразеологія (РФ), що охоплює біблеїзми, усталені мовні сполуки на позначення основних релігійних понять і свят, велику групу паремій, які передають релігійне світобачення народу, довгий час була поза увагою наукових пошуків. Радянська лінгвістика на догоду панівному в державі “войовничому атеїзму” трактувала релігійну фраземіку як застарілу, книжну й таку, що вийшла з активного вжитку. У незалежній Україні мовознавці щораз більшої ваги надають дослідженням національно-культурної та духовної специфіки мови. Спираючись на твердження М. Гайдеггера про те, що “мова – оселя буття духу народу”, визначають її передусім як духовне явище, яке віддзеркалює Вічні Божественні Логоси у щоденному житті людини та спілкуванні з іншими людьми [23].

Темпоральна фразеологія (ТФ) як вербальний елемент, у

семантичному полі якого зафіксовані різноманітні часові відношення, займає особливе місце в системі українських звичаїв, традицій, а відповідно – і в ментальності носіїв мови. Оскільки світогляд нашого народу, за твердженням видатних учених, є релігійним, то **час** у контексті цього світогляду розуміється як дар Божий, а його елементи – години – оцінюють відповідно до Божої присутності в національному часопросторі. Таке розуміння лягло в основу фразеологізмів із темпоральною семантикою, наприклад: *Дай Боже, в добрий час говорити, а в злий мовчати* (М. Номис).

Народне ставлення до часу не суперечить Біблійним істинам і сучасній богословській думці. Зокрема, у “Словнику біблійного богослов’я” Франсуа Ксав’є читаємо: “Час – творіння Боже... Час не є пуста форма, не проста послідовність миттєвостей, які чергуються. Час – міра довготривалості на Землі... Єдине, що може розвиватися у часі – це Його (Божий) задум, котрий упорядковує наперед ціле створіння так, щоб воно служило для людини, а пізніше керувало б долею людини, аби вона дійшла до потаємної мети – Царства Божого” [26, 886]. Отже, правильне трактування часу слугує самій людині та найвищій її меті – духовному вдосконаленню. Народний досвід у цій царині відобразився в українській релігійній фразеології – найкращому репрезентанті національного менталітету. Тому вивчення релігійної темпоральної фразеології (РТФ), яка ще не була об’єктом окремого наукового дослідження, доцільне й актуальне.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що дедалі частіше в коло своїх наукових зацікавлень учені вводять релігійну лексику, термінологію та фразеологію. Релігійна термінологія детально опрацьована в сучасних дисертаційних дослідженнях (С. Бібла, І. Бочарова, Ю. Браїлко, Ю. Осінчук, Н. Піддубна, Н. Пуряєва та інші). Т. Берест, М. Мельник, Л. Петрова, В. Пустовіт, О. Черевченко та ін. проаналізували семантико-стилістичні особливості конфесійних назв в українських поетичних текстах. І. Бочарова схарактеризувала лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у системі сучасної української мови. В окремих розвідках простежено вплив конфесійного стилю на формування української літературної мови на різних

етапах її розвитку (О. Горбач, Н. Дзюбишина-Мельник, Т. Коць, В. Німчук).

Сучасні українські мовознавці, розвиваючи прагмалінгвістику, семасіологію, теорію тексту та ін., щораз активніше працюють у сфері етнопсихолінгвістики, розглядаючи механізми репрезентації і трансформування найрізноманітнішої інформації за допомогою специфічних мовних знаків у площині національного світобачення. Релігійні фразеологізми стали предметом розгляду науковців, які розвивають етнолінгвістичний і когнітологічний напрями. Етнолінгвістика детально досліджує взаємозв'язок між мовою, менталітетом і культурою носіїв цієї мови. Питанням культурно-національної специфіки фразеології в останні роки присвячено чимало робіт (Б. Ажнюк, Н. Арутюнова, О. Бабкін, А. Вербицька, М. Джонсон, Д. Добровольський, С. Єрмоленко, В. Жайворонко, Дж. Лакофф, В. Мокієнко, А. Райхштейн, В. Телія та ін.). П. Мацьків досліджує з цього погляду сакральну лексику. Варто також відзначити ґрунтовні лексикографічні праці А. Коваль “Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові” та словник-довідник В. Жайворонка “Знаки української етнокультури”, у яких РФ посідає вагоме місце.

Окремим перспективним напрямом у царині фразеології є дослідження темпоральної лексики та фразеології, які вже були предметом наукового розгляду. Зокрема темпоральну лексику української мови досліджував М. Кочерган, англійської – Л. Малімон, німецької – Л. Рязановський. В. Денисюк описав темпоральну фразеологію української ділової мови XVII – XVIII ст. І. Бочарова в дисертаційному дослідженні “Лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові” детально проаналізувала культурові геортоніми (назви релігійних свят) як різновид ідеонімів, вказуючи, що усі ці мовні одиниці мають темпорально-подійну семантику й об'єднані за семантичними ознаками “свято”, “релігійне” [4]. Авторка зазначає, що релігійні свята як факт об'єктивної реальності впорядковуються з огляду на значущість для церкви кожної священної особи [4]. Більшість геортонімів, проаналізованих дослідницею як усталені одно-, дво- та багатокомпонентні сполуки біблійного походження, належать, на нашу думку, і до РФ, становлячи різновид РФ. Серед них можна виділити усталені найменування свят на

вшанування Ісуса Христа та Трійці, на честь Пресвятої Діви Марії та ті, що вшановують подвижників церкви і культові предмети, пов'язані з ними. Релігійні свята завжди присвячені певній священній особі, тому їхні офіційні назви співвідносяться з конкретною особою (Празник Різдва Христового, Празник Різдва Пресвятої Богородиці, Празник Трьох Святителів) або з культовим предметом, що має відношення до цієї особи (свято Покрова Пресвятої Богородиці, Празник Воздвиження Чесного Хреста), або з дією, яку виконувала священна особа (Вознесення Господнє) чи яку виконували стосовно цієї особи (Благовіщення Пресвятої Діви Марії) тощо. Систематизуючи ці назви, важливо, наголошують дослідники, враховувати паралельне функціонування офіційно-церковних і побутових назв, наприклад: День Хрещення Господа (офіційно-церковне) та Богоявлення, Водохреща (народно-розмовне).

Метою розвідки є аналіз релігійних фразеологічних одиниць (ФО), що реалізують темпоральну семантику. Об'єктом дослідження є РФ, яка увійшла до українських лексикографічних праць, збірок українських паремій, творів відомих народознавців, а також походить із конфесійних джерел.

Категорія темпоральності, на думку дослідників, має універсальний характер, адже властива усім мовам, охоплюючи різні її рівні. Структура темпоральності об'єднує різнорівневі засоби вираження часових понять, серед яких важливе місце посідають не тільки лексичні, а й фразеологічні засоби з семантичним полем на позначення часу чи певних дій у відповідному часі.

Сучасне біблійне богослов'я характеризує час як космічний (циклічний за своєю природою) [26, 890] та історичний, у якому “Бог об'являється через посередництво священної історії; події, які становлять історію, знайомлять нас з Його діяннями у земному світі. Ось чому час, у який закладені ці події, має священну цінність...” [26, 891].

Лінгвістичні дослідження розвивають цю думку, доповнюючи аргументами з мовознавчих пошуків. Наприклад, П. Мацьків вважає, що “категорія священного часу в лінгвальному вираженні, об'єктивуючи релігійний стратум, передає його передусім у нелінійному, циклічному вимірах і в цьому сенсі корелюється з іншими стратумами – біблійним, фольклорним, міфологічним” [19,

121]. Дослідник послуговується терміном “сакральний час”, який, на його думку, отримує такі характеристики завдяки ізоморфізму мови та культури, а точніше, релігійному (християнському) впливу на мовну картину світу, творену нашими предками впродовж тисячоліть. Значна кількість номенів-репрезентантів часу має праслов'янську основу, а значить, характерна й для дохристиянської епохи [19, 121].

Описуючи РТФ на українському мовному матеріалі, необхідно, тобто враховувати біблійний, фольклорний, міфологічний контексти, у гармонійному поєднанні яких упродовж останнього тисячоліття викристалізувався український релігійно-аграрний календар як спосіб життя народу-хлібороба, у світогляді якого напрочуд органічно переплелися дохристиянські світлі сонце-поклонницькі вірування з вірою у Воскреслого Христа, що назвав себе Світлом для Світу.

На думку П. Мацьківа, поняттєве поле “священний час” представлене в лексикографічних джерелах української мови обмеженою кількістю мовних знаків (Великдень, Різдво, празник, піст, Пасха та ін.) [19, 121]. Але беручи до уваги останні дослідження з етнолінгвістики, фразеології й української міфології, а також конфесійні джерела, склад ФО з темпоральною семантикою можемо розширити до обсягів українського аграрного календаря, який безпосередньо чи опосередковано описаний у багатьох працях народознавчого характеру, починаючи від ХІХ ст. Зокрема праця Михайла Максимовича “Дні та місяці українського селянина” [16], що вперше з'явилася друком 1856 р. і яку йому, на жаль, не вдалося завершити. Варто згадати також твір “Світогляд українського народу” Івана Нечуя-Левицького, де вперше здійснено системний огляд української міфології [22]. ХХ ст. ознаменувалося появою колосальних праць для дослідників звичаїв і традицій таких видатних українських учених, як Митрополита Іларіона (“Дохристиянські вірування українського народу. Історично-релігійна монографія”) [21], Олекси Воропая (“Звичаї нашого народу”) [2], Степана Килимника (“Український рік у народних звичаях в історичному освітленні”) [12; 13]. Їхні праці у великій пошані як серед сучасних українських науковців, так і Української церкви. Згадані твори, як і славетні збірки паремій ХІХ – ХХ ст. (передусім М. Номиса та І.Франка [5; 6; 27]), стали потужним підґрунтям для досліджень сучасних народознавців-

етнологів В. Скуратівського, В. Жайворонка, В. Войтовича, М. Чумарної та ін., праці яких сьогодні є важливим джерелом вивчення української РФ. Однією з перших українських лексикографічних праць, де подолано стереотипи радянської епохи щодо трактування РФ і презентовано якнайповніше народнорозмовну релігійну фраземіку, зокрема і темпорального змісту, став словник-довідник В. Жайворонка “Знаки української етнокультури”, виданий 2006 р. [8].

Розглянемо вербалізацію РФ на українському мовному ґрунті. Серед біблеїзмів, зібраних й опрацьованих А. Коваль у книзі “Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові”, можна виділити низку таких, які об’єднані темпоральною семантикою. Коли мають на увазі дуже віддалені від нас часи, кажуть **за Адама, за часів Адама** [14, 15]; говорячи про чиесь довготривале життя, згадують одного з нащадків Адамового сина Сифа, який прожив на світі дуже довго, – Ареда (Ярида, Арида) у фразеологізмі **аредів вік** [14, 31]; у переносному, розширеному вживанні вислів **зрона зніву достигли** означає час наближення докорінних змін, викликаних тривалими стражданнями людей [14, 279]. Філософське осмислення часу знайшло відображення в біблійній Книзі Еклезіяста або Проповідника та відбулося у таких крилатих висловах: **усьому свій час, і кожна річ має свою пору** [14, 118], **час розкидати каміння і час скласти каміння** [14, 118]. Очевидно, що з-понад трьохсот (351) ФО, наведених у довіднику А. Коваль, це кількісно невелика група, але змістово суттєва.

Уважаємо, що до РФ входять (як найчисельніша кількісна група) ФО на позначення всіх свят і постів, адже ці усталені мовні звороти чітко прив’язували певну обрядодію, будь-який факт життя окремої особи чи колективу до релігійного календаря.

Кожний день українського церковного року був присвячений святкуванню найбільших празників на честь Ісуса Христа та Пресвятої Богородиці, вшануванню (навіть у несвяткові дні) святих Христової церкви. Упродовж року вірні переживали усі славні події з життя Спасителя та Богородиці, розмірковували над подвигами мучеників за віру, доповнюючи релігійні переживання обрядовими діями, які мали практичну

цінність у житті аграрія. Тобто духовне та матеріальне життя було згармонізоване календарем, вербалізованим темпоремами релігійного характеру.

На думку П. Мацьківа, одна з домінантних ознак поняттєвого поля часу – це своєрідний синтез поганських і християнських темпоральних реалій [19, 121]. Спочатку категорія святості розповсюджувалася лише на найбільші християнські свята (Різдво, Великдень, Стрітєння, Благовіщення Спаса), а згодом перейшла й на пошанування святих, які в українській звичаєвій культурі перейняли функції багатьох світлих божеств сонцепоклонницького циклу. Наприклад, Валерій Войтович вважає, що на Іллю-пророка перенесені всі атрибути бога-громовика Перуна. У християнській традиції Ілля користувався великою повагою, оскільки був грізним святим, викривачем неправди, розпоряджався як помічник Бога громом і блискавками, дощем і зливою, міг дати людям урожай або, навпаки, наслати, посуху, голод [1, 212]. На святого Миколая, до якого з особливою любов'ю звертаються українці, перенесені, вважають дослідники, риси Велеса, а також – і морського бога: оскільки св. Миколай – помічник і охоронець на воді, то його називали ще Морським і Мокрим [1, 298]. На Зимового Миколу (19 грудня) дарували дітям подарунки та варили пиво для дорослих, а на Весняного – вперше виводили коней на пашу, про що говорять народні приповідки: *Прийшов Миколай – коней випасай; Юрій корів випасає, а Микола – коней.*

Як приклад упорядкованості дій українського аграрія, який розумів час як священне поняття, що забезпечує зв'язок зі світом біблійних істин і народним досвідом тисячолітньої давнини, наведемо детальний опис свят, які відзначали у березні. Вербалізацію цього процесу забезпечують темпоральні ФО прийменниково-іменникового типу: *на Теплового Олексі, на Явдохи* тощо. Отже, рік у наших предків, котрі все своє життя – господарську діяльність, побутові взаємини, свята й обряди, народну мораль і філософію – тісно пов'язували з навколишнім середовищем, розпочинався весною, яка уявлялася символом перемоги “життя над мертвотою” (С. Килимник) [13, 5]. Система весняних свят, як і всіх інших часових проміжків, пов'язаних із порами року, поєднала дохристиянські та християнські елементи, що

вплинули на розвиток духовної культури, формування народної творчості, а відповідно увійшли в народну фразеологію.

Новий рік в українського селянина розпочинався **на Явдохи**; за церковним календарем – день пам'яті св. Євдокії, що припадає на 14 березня. У цей день не працювали, щоб не розгнівити святу, бо може наслати морози [1, 659]. Темпоральні фразеологізми як складова частина увійшли до багатьох паремій, у яких передано народні спостереження за явищами природи. Такі паремії В. Скуратівський назвав “Народним прогностиком” й умістив у своїй розвідці “Місяцелік”. Наприклад, фразеологізм **на Явдохи (Євдохи):** *Який вітер на Євдохи, такий буде і до Покрови; На Євдохи гарний день, треба сіяти льон; На Явдохи – голі боки; На Явдохи – води по боки; Якщо курка на Явдоху нап'ється, то на Юра вівця напасеться* [25, 19]. Валерій Войтович доповнює опис: На Явдохи жінки замовляли пироги, які мали відгородити їх від людських пересудів, лихого ока, семи бід. Це свято тривало три дні. Тоді заносили до хати талу воду і вмивали нею діток – на здоров'я, силу. Відмивали болячки з хворих. Кропили стіни – щоб ті дихали. Поливали квіти. Давали води курям, щоб добре неслися, худобі – щоб добре доїлась [1, 612]. Як бачимо, темпоральна фразеологія тут дуже тісно переплетена з акціональною (звичаєвою). Окрім того, “Народний прогностик” згадує й інші свята, які передували Явдосі-плющисі: **На святого Казимира** (4 березня) *вийде жайвір з пір'я; Якщо на Казимира погода, то буде на бараболю урода* [25, 18]; **На Обертіння або Івана Предтечі** (9 березня) *птиця повертається до гнізда, діти – до хліба, а чоловіки – до жінок та роботи* [25, 19]. **На Конона** (18 березня) починається весняний сонцеворот, коли день уже переважає ніч. З цієї нагоди матері випікали для дітей різноманітних птахів і влаштовували різноманітні дитячі забави з піснями та примовляннями-закликаннями весни. Святкували у цей день переважно власники коней, оскільки Конон вважався покровителем цих тварин. Жінки ж перебирали городне насіння, кажучи: **“На Кононовій днині город сниться господині”** [25, 16, 20].

Календарна весна, як було зазначено, припадала на свято Явдохи, а біологічний її прихід вважався на Олексі. Цей день у народі отримав назву – **на теплому Олексі:** *На теплому Олексі*

щука-риба хвостом лід розбиває; На теплого Олекси діставай вулики; На Олекси кидай сани, готуй воза; На Олексія з гір вода, зі ставу риба. Особливим пошанівком цей святий користувався у пасічників, які власне на Олекси вперше виставляли після зими вулики на пасіки, а біля вуликів ставили ікони Зосими та Саватія – покровителів бджільництва [25, 16, 20].

Уже майже втрачене сьогодні нашими сучасниками розуміння природовідповідності певних днів, які мали в Бога своє призначення. Валерій Войтович, спираючись на праці відомих українських етнографів і додаючи власні дослідження, описує багато призабутих днів українського календаря. Наприклад: **“Мотря-наставниця** – 9 квітня. Цей день називали ще **Полуріпниця**. Половину ріпи відбирали на насіння. Коли хлібні запаси закінчувалися, ріпа й капуста допомагали селянам дожити до зеленої цибулі, шавлю, кропиви. 22 листопада – **Зимова Мотря**. Якщо вона поставить зиму на ноги, **Федір Студита** (24 листопада) землю застудить, а сніг випаде вночі на мокру землю, то відкрито зимовий шлях до весни” [1, 323]; у **День Лаврентія-Погодоукажчика** (23 серпня) опівдні дивилися на ставок: *коли вода тиха, то й осінь буде тиха, а зима – без великих хуртовин* [1, 271]; **Вериговий день** (Петра Вериги) – 29 січня. У народі кажуть: *“На Петра Вериги розбиваються криги”*... На Вериговий день люди вирушали на вирубку лісів, бо лише взимку, *“як дерево спить”*, а саме від січня до березня, *“дереву в цей час не болить”*. Вважалося, що будівля, зведена з плах, вирубаних у **Вериговий день**, убезпечена від блискавок, *“бо грім не влучає в чисте”* [1, 57]. Вербалізація темпоральної семантики, як бачимо, у цих прикладах здійснюється і за допомогою слова **день**. Цю групу можемо доповнити низкою аналогічних прикладів: Варварин день, Варфоломійв день [1, 47], Андріїв день [1, 13], Власів день [1, 79] та інші. Темпоральну семантику також реалізують самі назви свят і празників.

Особливим пошанівком в українців користуються Богородичні празники. Як зазначено у творі о. Юліяна Катрія (ЧСВВ) *“Пізнай свій обряд! Літургійний рік Української католицької церкви”*, *“Пречиста Діва Марія, яка в справі відкуплення займає перше місце по Христі, стоїть найближче до Христа і в літургійному*

році” [11, 11]. Звернімо увагу на те, що темпоральну фразу “літургійний рік” активно використовують у конфесійному стилі.

Одне з найбільших християнських свят – **Благовіщення Пресвятої Богородиці** – знову ж таки поєднало до і християнські вірування. Цей день, коли Архангел Гавриїл благовістив Діві Марії про народження нею Спасителя, був наповнений особливою святістю та навіть аскетичністю, було великим гріхом братися за будь-яку роботу, бо вірили, що у цей день “Бог благословляє всі рослини” [8, 35]. У народному мовленні збереглося кілька фразем, приурочених цьому святу, з різною темпоральною семантикою, яка охоплює значний часовий проміжок, пор.: “на Благовіщення”, “до Благовіщення”, “від Введення до Благовіщення”, “в день Благовіщення”: *від Введення до Благовіщення не можна порати землі, бо земля відпочиває і сили набирається, а від Благовіщення можна працювати коло неї, бо в цей день Бог благословляє землю; Випускати птиць в день Благовіщення вважалося честивим ділом*” [2, 278]; *На Благовіщення рано-вранці налий в миску холодної води, поклади пролісок і вмийся – на красу; Яка погода на Благовіщення, така й на Великдень, Якщо на Благовіщення лежить сніг, то літо буде неврожайне; Якщо на Благовіщення мороз, то буде багато огірків; Якщо ранком на Благовіщення туман, то це віщує розлив ріки...; До Благовіщення зими не кляни, бо ...це може вернутись* [2, 84]; *На Благовіщення зими не лай, а саней не ховай; На Благовіщення чорногуз прилітає і ведмідь встас; На Благовіщення птиця гнізда не в’є; На Благовіщення півень на порозі нап’ється, то на Юрія віл напасеться; До Благовіщення кам’яна весна* [25, 36]. Наступного дня згадували Благовісника, архангела Гавриїла, якого вважали володарем блискавок, намагалися вишанувати свого покровителя, “щоби блискавкою не спалив хати” [25, 36].

Окрім Благовіщення, до циклу Богородичних належать: Празники Різдва Пресвятої Богородиці, Покрови Пресвятої Богородиці, Введення в храм Пресвятої Богородиці, Собор Пресвятої Богородиці, Успіння Пресвятої Богородиці. Ці стійкі мовні сполуки на позначення Богородичних свят мають відтінок книжності: вони в активному вжитку в конфесійних текстах (“Один з великих празників, що стоїть на початку нашого

церковного року – це празник Різдва Пресвятої Богородиці”) [11, 21]. Офіційні церковні назви доповнені в народному мовленні образними синонімічними ФО (це стосується більшості ТФ): Успіння Пресвятої Богородиці – Успення, перша Пречиста 15/28 серпня [25, 106], Різдво Пресвятої Богородиці – Друга Пречиста 8/21 вересня [8, 479], Введення в храм Пресвятої Богородиці – Третя Пречиста 21 листопада/4 грудня [8, 479], Введення [25, 152], Покрова Пресвятої Богородиці та Прісно Діви Марії – Покрова, Покров (1/14 жовтня) [8, 463], Собор Пресвятої Богородиці – Богородиці. Темпоральні ФО такого змісту увійшли як складові до паремійних одиниць: *На Покрови до обіду осінь, а після обіду – зима; По Покрові – по теплові* [8, 463], *Перша Пречиста жито засіває, Друга – дощем поливає, а Третя – снігом покриває* [8, 479]. Введення, вважає Олекса Воропай, перейняло частину давньоукраїнських звичаїв, що колись були пов’язані з початком нового року: *“Початок нового господарського року у введінських повір’ях виступає досить виразно. Хто в цей день вранці прийде першим до хати, той буде першим “полазником” на новий господарський рік, а відповідно – принесе щастя або невдачу”* [2, 14].

Розглянемо ТФ, пов’язані з циклом Великодніх та Різдвяних свят. В’їзд Господа Ісуса Христа до Єрусалиму за тиждень до Великодня в народному мовленні й офіційних церковних джерелах іменується синонімом Вербна (Цвітна, Квітна) неділя, семантичне поле якого містить і біблійну розповідь про велелюдне вітання Ісуса при в’їзді в Єрусалим пальмовим гіллям, і дохристиянське вшанування “Дерева життя як символу вічності” [8, 75]. Тиждень перед цим святом називали Вербним (Вербовим) або Вербич, Вербниця, Вербиця, Шутковий або Квітний тиждень [8, 75]. З цим часом пов’язана низка ФО темпорального змісту: *Не я б’ю – верба б’є, за тиждень Великдень, недалечко червоне яєчко! Прийде тиждень вербовий – бери віз у дорогу дубовий* [25, 37], Тиждень перед Паскою має декілька назв: Страстний (Білий, Великий, Живний, Чистий) тиждень, Страсна (Велика) седмиця [1, 582], у яких чітко простежується поєднання біблійної та фольклорно-міфологічної етимології. Лексема “страстний” у складі ФО вказує на страсні муки Спасителя, “великий” – на вагомість цього

тижня в духовному житті християн, “білий”, “чистий” – на те, що в цей тиждень господині білили хати, мили лави, полиці, двері, в цей час наші предки очищали (освячували) вогнем та водою все своє господарство – “щоб Господь святим вогнем життєтворця Сонця-Неба у Великдень освятив хату, обійстя, ліси, поля, ріки, людину” [1, 582]. Особливі назви мають і всі дні цього священного для українців тижня, кожний з яких відповідає євангельській історії Ісуса Христа. Ці усталені назви, які в активному вжитку вже понад тисячоліття, – також яскравий приклад ТРФ: Страсний (-а), Великий (-а) понеділок, четвер, середа, субота, Страсна п’ятниця [1, 583]. Окрім того, четвер називали ще й чистим, живним, світлим, бо до цього дня необхідно було виконати всю основну роботу; у четвер особливу ж силу мало обрядове вмивання, купання, обливання, яке давало здоров’я та зцілення для хворих, із цим, мабуть, пов’язана семантика складової лексеми “живний” у ТФ в розумінні корисності для здоров’я та життя. Темпоральну семантику згаданих фразем підсилює прийменник **у**: *у Страсний тиждень, у Велику середу, у Страсну п’ятницю працювати – гріх, у Страсну суботу робили крашанки і писанки* [1, 583].

Окремо зупинимося на циклі Різдвяних свят, приготування до яких починалося після Михайла (Собор св. Архистратига Михайла), коли закінчували справляти весілля і входили в Різдвяний піст (Пилипівку). ТФО з прийменниками **на, після, з** та **у** ввійшли своєю чергою до численних паремій: *Якщо на Михайла ніч ясна, то буде зима сніжна й красна; Після Михайла хоч за шкандибайла; Іній на Пилипа – буде овес, як липа; Яка ніч у Пилипівку, такий день у Петрівку*. Відсвяткувавши з особливим пошанівком Введення в храм Пресвятої Богородиці, наші предки наступні дні цього циклу присвячували певній роботі або обрядодіям: **На Андрія** робиться дівиці надія (ворожили); **На святого Наума** розпочинай науку, **Прийшов Наум** – пора братися за ум (пророк Наум вважався покровителем розуму, знань і добродинства, тому розпочинали навчання в школі в давнину саме в цей день) [25, 154 – 155], **Варвара** ризи ткала, **На Варвари** не можна було прати, білити, глину місити, тільки вишивати [28, 13] [уважалося, що св. Варвара виткала Ісусу ризи, і тому в цей день було свято українських вишивальниць].

У народі казали, що “*Варвара ночі уврала, а дня приточила*” – ця ФО актуалізує семантику космічного (сакрального) часу, адже “Варвара” – це день повороту на весну. Як зауважує відомий народознавець М. Чумарна, упродовж трьох днів – Варвари, Сави і на Миколая в Україні колись готували кутю та узвар (ритуальні страви, пов’язані з поминанням), тому вишивання в цей день було святим ритуалом, значення якого сьогодні, на жаль, уже втрачено [28, 13]. В. Скуратівський відзначає, що усі ці три дні називали Миколаєвими святами, коли особливо займалися рукоділлям, бо прийшла пора “і савити, і варварити, і куделю кучмачити” [25, 156] – так образно та з гумором описував народ свою природовідповідну працю. Хто ж не працював, то казали: *Савила та варварила і сорочки собі не справила* [25, 156]. Очікування й прихід Різдва в народній комунікації супроводжують численні ФО, зокрема темпорально-подійного змісту. Наприклад, синонімічний ряд ФО у назвах свят: Надвечір’я Христового Різдва, Святий вечір, Багатий вечір, Багата кутя, Вілія; низка паремій: Добридень на Великдень, Добривечір на Різдво; Не дивниця, що на Різдво метелиця тощо [8, 502].

На основі прадавнього українського аграрного календаря було створено унікальний український релігійний християнський календар, який, не відкинувши досвіду предків, перевів ці знання в іншу площину усвідомлення. **Український церковний рік** називають Отці Церкви **містичним деревом**, яке “рік-річно на наших очах відновлюється, вічно живе і зеленіє, і вічно приносить нам щедрі плоди на вічне життя...”, “Його ріст тривав одну тисячу літ, заки дістав свою сьогоднішню форму” [11, 19]. Ще й тепер, за словами О. Воропая, ми маємо у своїх звичаях і народній усній творчості ознаки зустрічі, поєднання староукраїнської, дохристиянської та християнської культур. “Але ми до цього вже так звикли, що іноді не можемо розпізнати, де кінчається в народних звичаях староукраїнське і де починається християнське. Бо староукраїнські традиції ввійшли у плоть і кров наших звичаїв, і тепер ми не уявляємо Різдва без куті, Великодня – без писанки, Святої Тройці – без клечання, навіть називаємо це останнє свято “Зеленими Святами” [2, 12].

Окрім фразеологізмів, що чітко виражають семантику назв і часу релігійних свят, до ТРФ входять, на нашу думку, паремійні

одиниці, в котрих осмислено та виражено узагальнене розуміння часу як Божого дару. Яскравим прикладом можуть слугувати ФО збірок прислів'їв, приказок та приповідок М. Номиса та І. Франка:

– *Дай Боже в добрий час сказати, а в злий мовчати* (Віра в щасливі та нещасливі хвили) [5, 725];

– *Дай Боже в добру годину сказати* (Віра в те, що сказане в лиху годину, хоч би й найліпше, не вдасться);

– *Дай Боже щасливу годину* (Формула привітання, яку промовляє той, що входить у хату);

– *Дай Боже дочекати* (Додають, коли говорять про великі свята в наступному році або недалекому майбутньому) [5, 725 – 726];

– *Дай ти Боже довгий вік!* (побожне побажання) [6, 29].

Отже, РТФ раніше була у нашого народу в активному вжитку, про що свідчать народні прислів'я та приказки. Сьогодні ці релігійні фразеологізми нарешті починають повертатися (хоча це ще поодинокі випадки) у мовлення наших сучасників, зокрема мовлення ЗМІ. Наприклад, 20 листопада 2010 р. у програмі “Погода” Національного радіо прозвучала фразема: “На Михайла буде сім градусів тепла”. Уже впродовж декількох років у інформаційних програмах радіо та телебачення напередодні найбільших християнських свят темпоральні фраземи “на Великдень”, “на Різдво”, “на Свят-вечір” – в активному вжитку журналістів. Добру тенденцію демонструють й інтернет-джерела. Сайт “Синоптик”, подаючи щоденний прогноз погоди, згадує народні звичаї та прикмети, пов'язані з кожним днем церковного календаря. Наприклад: 13 червня вшановується пам'ять мученика Єрмія. У народі Єрмія називали Розпрягальником. Це було обрядове народне свято. Уважалось, що в цей день слід закінчувати посів. Наші пращури прислухалися до зозулі: *якщо вона в цей день кує – хороша погода буде*. Також звертали увагу на росу – *чим більше її ввечері, тим завтра жаркіше буде. Від цього часу зацвітають троянди* [29]. Конфесійний стиль української мови демонструє неперервність традиції щодо використання такої фраземіки, органічно вплітаючи її як у тексти майже столітньої давнини, так і в сучасні, наприклад: “**У Неділю самарянки** вони співали на Святій Літургії у згаданій вище церкві” (“**Дударик** заслужив прихильність стебничан”) [10, 2] тощо. Усне мовлення

українців зберегло донині усталені релігійні вітання, які використовують винятково у певний час, співвіднесений із певним святом: *Христос воскрес! – Воістину воскрес!* (на Великдень); *Христос рождається! – Славимо його!* (на Різдво). Ці вислови теж належать до РФ з темпоральним відтінком.

Висновки. На нашу думку, у складі РФ слід виділити групу фразем, які мають семантичний відтінок темпоральності – ТРФО.

Як показує аналіз, ці ФО входять до різних лексико-семантичних підгруп:

1. Біблійні крилаті вислови з темпоральною семантикою: *усьому свій час, і кожна річ має свою пору, час розкидати каміння і час складати каміння, за Адама, за часів Адама.*

2. Традиційні релігійні звертання у час найбільших християнських свят: *Христос воскрес! – Воістину воскрес!; Христос рождається! – Славимо його!*

3. Прислів'я та приказки, які передають народне розуміння часу як дару Божого: *Дай Боже в добрий час сказати, а в злий мовчати.*

4. Усталені народні побажання з темпоральною семантикою: *Дай Боже час добрий, Дай Боже дочекати, Дай Боже вік довгий.*

5. Усталені мовні сполуки, що називають релігійні календарні свята та часові проміжки, з ними пов'язані. Найсильніший відтінок темпоральності мають сполуки з прийменниками **на, у, до, після**. Ця підгрупа, чисельно найбільша, поділяється на кілька мікрогруп:

а) час святкування празників, які пригадують вірним події з життя Ісуса Христа: *на Різдво; на Свят-вечір; на Великдень; на Спаса; на Богоявлення; на Стрітення* тощо;

б) час святкування Богородичних празників: *на Введеніє; на Благовіщення; на Першу (Другу, Третю) Пречисту; на Покрови* тощо;

в) дні святкування або поминання (в несвяткові дні) подій з життя апостолів, святих і мучеників Христової церкви: *на Петра і Павла; на Миколи; на Юрія; на Явдохи; на Андрія; Лазарева субота; Варварин день* тощо;

г) назви постів як тривалих часових проміжків: *під час Великоднього посту; в Петрівку; Спасівку; Пилипівку;*

г) неділі або тижні українського літургійного року: *неділя самарянки; митаря та фарисея; блудного сина; хрестопоклонна; Квітна неділя* тощо.

У складі ТРФ можемо виділити:

1. Міжстильові фразеологічні вислови, до яких належать біблійні крилаті вислови (*час розкидати каміння і час скласти каміння, за Адама*) та назви релігійних свят у скороченому варіанті (пор.: Різдво (міжстильовий фразеологізм) та Празник Христового Різдва (конфесійний стиль), Рожество дитятка (розмовний стиль або конфесійні тексти поч. ХХ ст.).

2. Офіційні церковні найменування часових проміжків та конкретних днів і дат календаря: церковний рік, літургійний рік, Празник Різдва Пресвятої Богородиці, Надвечір'я Христового Різдва, Празник св. апостолів Петра і Павла; Св. Великий Піст, Неділя Хрестопоклонна, Неділя блудного сина, Лазарева субота, Світлий празник Пасхи тощо.

3. ФО розмовно-побутового характеру, до яких входять:

а) народно-розмовні варіанти найменувань часових проміжків, свят й інших днів церковного календаря: *Водохреща, Покрова Пречиста, Введення, Стрітення* тощо;

б) прислів'я та приказки, вітання, побажання релігійного змісту з темпоральною семантикою, що їх створив упродовж своєї історії український народ, осмислюючи час та себе у часопросторі, створеному Богом: *Добридень на Великдень, добривечір на Різдво; Не дивниця, що на Різдво метелиця; Варвара ночі урвала, а дня приточила; На Андрія робиться дівиці надія; На святого Наума розпочинай науку; Не я б'ю – верба б'є, за тиждень Великдень, недалечко червоне яєчко!; На Покрови до обіду осінь, а після обіду – зима; По Покрові – по теплові; На Олексі кидай сани, готуй воза; На Олексія з гір вода, зі ставу риба* та багато інших.

Оскільки фразеологія – це найкращий вербальний репрезентант народного світогляду, то українська темпоральна релігійна фразеологія підтверджує цю тезу, демонструючи глибоке народне розуміння часу та вироблений упродовж понад тисячу років певний народний темпоритм, у якому кожен прожитий день був днем релігійного календаря та священного, Богом даного для певної мети часу. Осмисленість у часі та сакральна наснага

життя українського селянина може стати для сучасного молодого покоління прикладом розв'язання проблеми нераціонального використання часу через нерозуміння його сакральної значущості.

Література

1. Войтович В.М. Українська міфологія [Текст] / В.М. Войтович. – Вид. 2-е, стереотип. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис [Текст] : у 2-х т. / Олекса Воропай. – Мюнхен : Українське в-во, 1958.
3. Бочарова І.В. Темпоративні синтаксеми – найменування релігійних свят (на матеріалі художніх творів української літератури ХІХ – ХХ ст.) / І.В. Бочарова // Проблеми граматики і лексикології української мови : збірник наукових праць. Нац. пед. у-ту імені М.П. Драгоманова. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1998. – С. 157 – 165.
4. Бочарова І.В. Лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / І.В. Бочарова ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 1999. – 17 с.
5. Галицько-руські народні приповідки [Текст] : у 3-х т. / [Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко]. – 2-ге вид. – Л. : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – Т. 1. – 832 с.
6. Галицько-руські народні приповідки [Текст] : у 3-х т. / [Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко]. – 2-ге вид. – Л. : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – Т. 2. – 818 с.
7. Денисюк В.В. Темпоральна фразеологія української ділової мови ХVІІ – ХVІІІ ст. (на матеріалі актів Переяславського полку) / В.В. Денисюк // Лінгвістика : збірник наукових праць. – № 3 (15). – Луганськ : ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2008. – С. 23 – 32.
8. Жайворонок В. Знаки української етнокультури [Текст] : словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
9. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика [Текст] : нариси : навч. посіб. для студ. ВНЗ. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
10. Жива вода. – 2009. – № 6 (173). – С. 2.
11. Катрій Ю.Я. Пізнай свій обряд! Літургійний рік Української католицької церкви [Текст] / Ю.Я. Катрій. – Нью-Йорк, Рим : [б. в.], 1982. – Ч. 1. – 2-ге вид. – 493 с.
12. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні / С. Килимник. – У 3 кн., 6 т. – Факс. вид. – К. : Обереги, 1994.
13. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні [Текст] / С. Килимник. – Кн. II. – Факс. вид. – К. : Обереги, 1994. – 528 с.

14. Коваль А. Спочатку було слово : Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А. Коваль. – К. : Лебідь, 2001. – 312 с.
15. Кочерган М.П. Лексика понять времени в украинском языке [Текст] : автореф. дисс. ... канд. філол. наук / М. Кочерган. – К., 1967. – 16 с.
16. Максимович М. Дні та місяці українського селянина [Текст] / М. Максимович. – К. : Обереги, 2002. – 186 с.
17. Малімон Л.К. Системні та функціональні характеристики іменників на позначення часу в сучасній англійській мові [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л.К. Малімон. – К., 1999. – 20 с.
18. Мацьків П.В. Концептосфера Бог в українському мовному просторі : монографія / П.В. Мацьків. – К. ; Дрогобич : Коло, 2007. – 330 с.
19. Мацьків П.В. Особливості функціонування поняттєвого поля Бог у словниково-діахронному дискурсі / П.В. Мацьків // Лінгвістика : збірник наукових праць. – Луганськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2008. – № 3 (15). – С. 117 – 123.
20. Мисик І.Г. Особливості темпоральної орієнтації в мові / І.Г. Мисик // Наукові записки КУТЕП. – Вип. 10. – К., 2011. – Серія : “Філософські науки”. – С. 22 – 33.
21. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу [Текст] : історично-релігійна монографія / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : Волинь, 1965. – 424 с.
22. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу [Текст] : Ескіз української міфології / І. Нечуй-Левицький. – 2-ге вид. – К. : Обереги, 2003. – 144 с.
23. Сербенська О. Мовний світ Івана Франка [Текст] : статті, роздуми, матеріали / Олександра Сербенська. – Л. : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 372 с.
24. Скрипник Л. Фразеологія української мови [Текст] / Лариса Скрипник. – К. : Наукова думка, 1973. – 280 с.
25. Скуратівський В. Місяцелік [Текст] : Український народний календар / В. Скуратівський. – К. : Мистецтво, 1993. – 208 с.
26. Словник біблійного богослов'я [Текст] / за ред. Владики С. Мудрого. – Л. : Місіонер, 1996. – 934 с.
27. Українські приказки, прислів'я, і таке інше [Текст] / уклад М. Номис. – К., 1993. – 765 с. (Правопис залишаємо без змін).
28. Чумарна М. Код української вишивки [Текст] / М. Чумарна. – Л. : Апріорі, 2008. – 192 с.
29. Сайт <http://ua.sinoptik.ua/>

Куза Анжела. Темпоральная религиозная фразеология как составляющая часть национального мировоззрения. В статье проанализированы на примерах из лексикографических трудов, сборников паремий, народоведческих и конфессиональных изданий религиозные фразеологизмы, которые реализовывают темпоральную семантику.

Ключевые слова: религиозная фразеология, фразеологизм, темпоральная семантика, темпоральная религиозная фразеология, национальное мировоззрение.

Kuza Anzhela. Temporal religious phraseology as a component of national world outlook. In the article, we have analyzed religious idioms realizing temporal semantics, based on the examples taken from Ukrainian lexicographical works, collections of Ukrainian proverbs, works of famous national experts, and religious sources.

Key words: religious phraseology, idiom, temporal semantics, temporal religious phraseology, national world outlook.